

ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ರಾಕೇಶ. ವಿ.¹

ಅಲೆಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಾನವನು ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆನಿಲ್ಲಲೂ, ಆತನ ಆಲೋಚನೆಗಳು ವಿಕಾಸವಾಗಲು ಮತ್ತು ಆತನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆತನಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾಶಕ್ತಿಯಾದದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಹತ್ತುಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಮಾನವ ಜನಾಂಗಗಳ ವೃತ್ತಿ, ಕಲೆ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ವಿಕಾಸದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯವು ಕೂಡ ಒಂದು ಮೂಲ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವದ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನವಾಗಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೃಷಿ ಎಂಬುದು ಬೇಸಾಯ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಕಲೆಯ ಮೂಲಕ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಸರಕುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧಾನ. ಇದು ಮಾನವ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾಗಿದೆ

ಭಾರತದ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಕೃಷಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾಶ್ರಿತ ಬೇಸಾಯದೊಂದಿಗೆ ನದಿ, ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ ಆಧಾರಿತ ಕೃಷಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಪುರಾವೆಗಳಿವೆ. ಬೀಸನಗರ (ಬಿಲ್ವದ ಬಳಿ), ಕುಮ್ರಾಹರ (ಪಾಟ್ನಾ ಬಳಿ), ಉಜ್ಜಯಿನಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಕನನ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯರು ನೀರಾವರಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಮಾಹಿತಿ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ಒರಿಸ್ಸಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಭಾರತವನ್ನು ಆಳಿದಂತಹ ನಂದವಂಶದ ರಾಜರು ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಈ ಕಾಲುವೆ ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಐದು ಶತಮಾನಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು.¹ ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಒದಗಿಸಲಾದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ

¹.ಸಂಶೋಧಕರು,ಇತಿಹಾಸ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ, ಮಾನಸ_ಗಂಗೋತ್ರಿ,ಮೈಸೂರು.

ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳ ಅತ್ಯಧಿಕ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆಂದು ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಕೂಡ ಕೆರೆ, ಕುಂಟೆ, ತಟಾಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ರಾಜ್ಯವು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಶುಕ್ರನು ತನ್ನ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.² ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಆಳರಸರು ಕೃಷಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ನೀಡಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಂತೆ ಒಡೆಯರು ಆಳಿದಂತಹ ಈ ಮೈಸೂರು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕೃಷಿಯೇ ಜನರ ಮೂಲ ಉದ್ಯಮವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನರಸೀಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿರುವ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಅಲ್ಲೋಡು, ಬನ್ನೂರು, ತಲಕಾಡು, ಮೂಗೂರು ಮುಂತಾದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಬಿಟ್ಟ ಭೂಮಿ, ಕೆರೆ ಕುಂಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತುಂಬಲ, ಚಿದರಳ್ಳಿ, ತಡಿಮಾಲಂಗಿ, ಬೈರಾಪುರ, ತಲಕಾಡು ಸೋಮನಾಥಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಕಾಲುವೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ, ಕೆರೆಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆಂದು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತೆರಿಗೆ, ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಸಿದ್ಧಾಯ – ಸುಂಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ನರಸೀಪುರ, ಮಾದಾಪುರ, ಕಲಿಯೂರು, ಸೋಮನಾಥಪುರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದ ಬನ್ನೂರು ನರಸೀಪುರ ಮುಂತಾದೆಡೆ ಇರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಹತ್ವ ಅಂಶಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.³

ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಾದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ, ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕನಾನ್ ಬರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿಶೇಷ ಮಾಹಿತಿ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷಿ ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಉದ್ಯಮ ವಾಗಿದ್ದು, ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿತ್ತು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು 17ನೇ ಶತಮಾನದ ಜನಪ್ರಿಯ ಕವಿಯಾದ ಸರ್ವಜ್ಞರಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅವರು ಪುರುಷರ ಬಹುವಿಧದ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯವು ಅಗ್ರಗಣ್ಯವನ್ನು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರ ಎಲ್ಲಾ ಉದ್ಯೋಗಗಳು ಅದರ ಮೇಲೆ ಆಧಾರಿತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅದು ಇಲ್ಲದೆ ಯಾವುದೇ ದೇಶವು ಕೂಡ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಮೂಲಭೂತವಾದ ಈ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭ, ಬೇಸಾಯ, ಮೇಟಿವಿದ್ಯಾ, ವ್ಯವಸಾಯ, ಸಾಗುವಳಿ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.⁴

ಕೃಷಿಯು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅರ್ಧ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀವಾದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕೃಷಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಂತಹ ಕೆಲವು ಜಾತಿಗಳಿದ್ದವು. ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ರೆಡ್ಡಿಗಳು, ವೆಲ್ಲಾರರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುಮೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೆ ಕೆಳವರ್ಗದ ಅಸ್ಥಿತ್ಯರು ಕೂಡ ಇತರೆ ಸೇವಾ ನಿರತ ಕೆಲಸಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಕಂಡು ಬಂದಿದೆ.⁵ ರೈತರು ತಮ್ಮ ಜಮೀನುಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಮಾನಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಎರಡು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆಳೆಗೆ ಕಾರುಬೆಳೆ(ಹೆಣ್ಣುಬೆಳೆ) ಎಂದು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆಳೆಗೆ ಹೈನುಬೆಳೆ(ಗಂಡುಬೆಳೆ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.⁶ ಕೃಷಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಜನರು ಕಾಡಾರಂಭ ಮತ್ತು ನಿರಾರಂಭ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಡಾರಂಭ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರದೆ ಕೇವಲ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಧರಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿರಾರಂಭ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟಿ, ಬಾವಿ, ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಉತ್ತಮ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆಯಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಾಡಾರಂಭ ಮತ್ತು ನಿರಾರಂಭಗಳಲ್ಲದೆ ಮಕ್ಕಿ, ಬೈಲು, ಮಜೇಲು, ಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಆಸಕ್ತಿದಾಯಕ ಪದಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.⁷

ಕೃಷಿಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಮಣ್ಣು, ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿಯ ಲಭ್ಯತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಒಣಭೂಮಿ (ಬೆದ್ದಲು), ಗದ್ದೆ (ಆರ್ಧ ಭೂಮಿ), ತೋಟದ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪಾಳುಭೂಮಿ (ಕ್ಷೇತ್ರ) ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿದರು.⁸ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭೂಮಿಗೆ ಹೊಲವೆಂದು, ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿದ್ದ ಭೂಮಿಗೆ ಗದ್ದೆಯೆಂದು, ತೆಂಗು, ಅಡಿಕೆ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತೋಟದ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆಳೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ವಿವಿಧ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳು,ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಭತ್ತವು ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಧಾನ ಬೆಳೆಯಾಗಿದ್ದು, ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.⁹ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಭತ್ತದ ತಳಿಗಳೆಂದರೆ ಕಣಿವೆಯ ಸಣ್ಣ, ಸತ್ಯಗಾಲದ ಸಣ್ಣ, ಗೋವಿಯ ಸಣ್ಣ, ಹಪಿರಿಯ ರಾಜನ್ನ, ಜೀರಿಗೆ ರಾಜನ್ನ, ಕಸ್ತೂರಿ ರಾಜನ್ನ, ಸೋಮಸಾಲಿ, ಬೋಲುಮಲ್ಲಿಗೆ, ಕಂಬುಟಿ, ಕೊಸೆಹೊಲ, ಪುಷ್ಪಮಂಜಲಿ, ಕೊಡಗು, ಮೂಲಕಂಠಿ, ಚಂದ್ರೋದಯಸಾಲಿ ಮುಂತಾದವು.¹⁰

ಭತ್ತದ ಬೀಜವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತೆಂದು ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕನನ್ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೇ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಒಣ ಬೀಜವನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಿ, ಅದು ಪರಿಪಕ್ವಗೊಳ್ಳುವವರೆಗೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಇದನ್ನು ಬರಭತ್ತ ಅಥವಾ ಪುಣಿಜಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎರಡನೇ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ ಮೊದಲು ಮೊಳಕೆ ಬರಿಸಿ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೆಸರು ಗದ್ದೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅದನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ ಇದನ್ನು ಮೊಳೆ ಭತ್ತ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮೂರನೇ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ಒತ್ತಾಗಿ ಬಿತ್ತಿ ಬೀಜವು ಮೊಳಕೆ ಹೊಡೆದು ಒಂದು ಅಡಿಯಷ್ಟು ಬೆಳೆದ ನಂತರ ಪೈರನ್ನು ಕಟಾವಿಗೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ನಾಟಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.¹¹ ರೈತರು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಭತ್ತದ ನಂತರ ಜನರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆಯೆಂದರೆ ರಾಗಿ. ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳ ಜನರಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಳಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರಮಿಕ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಹಾಗೂ ಶಕ್ತಿವರ್ಧಕ ಆಹಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಒಣ ಬೇಸಾಯದ ಮೂಲಕ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆಯಾಗಿದೆ.¹² ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಕಬ್ಬು, ತಂಬಾಕು, ಅರಿಶಿನ, ಸಾಬೂನು, ಹತ್ತಿ ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹³ ಬದನೆ, ಹೀರೆ, ಸೌತೆ, ಕುಂಬಳ, ಸ್ವಾರಿ, ಪಡವಲ, ಬೆಂಡೆ, ಗೋರಿ, ನೆಲಗಡಲೆ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ತರಕಾರಿ ಸಸ್ಯಗಳು, ದವನ, ಕೀರೆ, ದಂಟು, ಮೆಂತ್ಯ, ಕೊತ್ತಂಬರಿ, ಸಬ್ಬಸಿಗೆ, ಮೂಲಂಗಿ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ, ಅರಿಶಿನ, ಶುಂಠಿ, ಗೆಣಸು ಮುಂತಾದ ಬೀರು ಮತ್ತು ಎಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಬಾಳೆ, ನಿಂಬೆ, ಕಿತ್ತಳೆ, ಜಂಬೂ, ದಾಳಿಂಬೆ, ಹಲಸು, ಮಾವು, ನೇರಳೆ, ಹುಣಸೆಯಂತಹ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁴ ಎಣ್ಣೆ ಬೀಜಗಳಾದ ಹರಳು, ಎಳ್ಳು, ಕಡಲೆಯಂತಹ ಬೆಳೆಗಳು ಹಾಗೂ ತೋಟದ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ತೆಂಗು, ಅಡಿಕೆ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.¹⁵

ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಹೆಚ್ಚು ಕೃಷಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಉತ್ತಮ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಟಿಕಾಂಶಗಳ ಲಭ್ಯತೆ ಇದ್ದರೆ ಸಾಲದು, ಇವೆರಡರ ಜೊತೆಗೆ ನೀರು ಅತಿ ಅವಶ್ಯವಾದದ್ದು. ಇದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಕೆರೆ, ಸಣ್ಣ ಜಲಾಶಯ(ಕಟ್ಟಿ), ಕೊಳ, ಬಾವಿ, ನದಿ ಕಾಲುವೆಗಳು ಆ ಕಾಲದ ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಯ

ಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅರಸರು ಮೊದಲಿದ್ದವುಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಹಲವು ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಡೆಯರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು, ಅವರ ಅಧಿಕಾರ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಸಂಧರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು (1513-53) ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಬೆಟ್ಟದ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿರೀಕೆರೆ ಎಂಬ ಒಂದು ತಟಾಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.¹⁶ ಕ್ರಿ. ಶ.10610ರಲ್ಲಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಒಡೆಯರ ಅಧಿಕಾರ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕಳಸ್ತವಾಡಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಮೂಲಕ 50 ಕಂಡುಗ ಭತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು.¹⁷ ನಂತರ ಈ ರಾಜವಂಶದ ಆಡಳಿತಗಾರರಲ್ಲಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಅನೇಕ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಅವರ ಅವಶೇಷಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೌಂಡಿನ್ಯ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡ ಕಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ನರಸಾಂಬುದಿ ಎಂಬ ಮಹಾ ತಟಾಕವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಆ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಭತ್ತ ಮುಂತಾದ ಫಸಲನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ನೈರುತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನದಿಗೆ ಎರಡು ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಚಂದ್ರವನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ನಂತರ ಕೋಟೆಗೆ ನೈರುತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸೇತುವೆ ಮೇಲೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ತಂದು ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಕಾರಂಜಿಯ ನೀರು ಬರುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ದೊಡ್ಡಾಜಮ್ಮನವರ ಹೆಸರಿಟ್ಟರು.¹⁸ ಕಂಠೀರವರ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ದೇವರಾಜಪುರ ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆಯ ನಡುವೆ ಒಂದು ತಟಾಕವನ್ನು 1666ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ದೇವಾಂಬುದಿ ಕೆರೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು.¹⁹

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು 1700-1710 ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆ ನದಿಯ ಉಭಯ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತಂದು, ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಲುವೆಯ ನೀರು ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ ವಾಗುವಂತೆ ಕರಿಘಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಬಹು ದೂರ ಕಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಈ ಕಾಲುವೆಗೆ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಸಾಗರವೆಂದು, ದಕ್ಷಿಣ

ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಾಲುವೆಗೆ ದೇವರಾಯ ನಾಲೆಯೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು.²⁰ ಇವರು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಆ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಈ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಈ ರಾಜ್ಯದ ಮೊದಲ ಆಡಳಿತಗಾರರು 1/4 ರಷ್ಟು ಇಳುವರಿಯ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1/2 ಅಥವಾ 1/3 ರಷ್ಟು ಇಳುವರಿಯ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.²¹ ಇವರು ಅರಮನೆಯ ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಮುಂತಾದಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ನದಿ, ಕಟ್ಟಿ, ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ನೀರಾವರಿ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಈ ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟಿ, ಕಾಲುವೆಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾಲುವೆಯ ಮಣೆಗಾರ, ಶ್ಯಾನುಭೋಗ, ಕಾಲಾಳಿಗದವ, ನೀರುಗಂಟಿ ಮುಂತಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಿದ್ದನು.²² ಆಡಳಿತಗಾರರಲ್ಲದೆ ಅವರ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಸಹ ನೀರಾವರಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಾಡರಾಯ ಎಂಬುವವರು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ನಿರಂಜನಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ನದಿಯ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರವಾಸಿಗರಾದ ಬುಕನನ್ ರವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.²³

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಹ ಆತನ ಉತ್ತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಹ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ನೀರಾವರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹಿರಿಯರು ಪಾಲಿಸಿದಂತಹ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಒಂದನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೃಷ್ಣ ಸಾಗರದ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿದರು. ನಂತರ ಎರಡನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೆರೆ, ಕೊಳಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆಂದು ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.²⁴ ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಲಾಶಯಗಳು, ನಾಲೆಗಳ ಸಂಪರ್ಕ, ಕಾಲುವೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಕೃಷಿಯಾದಾರಿತ ಆರ್ಥಿಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣಕರ್ತರು ಆ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದ ಮಹಾರಾಜರು. ಕೃಷಿಯು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷವಾದಂತಹ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಂತಹ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಅನೇಕ ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟಿ, ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನೀರಾವರಿಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು ನಡೆದವು. ಆ ಯೋಜನೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

1. ಕೊಟ್ಟಯ್ಯ, ಸಿ.ಟಿ.ಎಂ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಹಂಪಿ, 2001, ಪು. 3
2. ಅದೇ, ಪು. 5
3. ರಾಜೇಂದ್ರಪ್ಪ. ಎಸ್, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲೂಕು ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2010, ಪು. 80
4. ಶಿವಣ್ಣ, ಕೆ. ಎಸ್, ದಿ ಅಗ್ರೇರಿಯನ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ (1336–1761), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, 1983, ಪು. 1
5. ಮಹಾದೇವಿ, ಎಂ. ಎ, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನ(17ನೇ ಶತಮಾನ), ಕಮಲ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು, 1988, ಪು. 15
6. ಪ್ರಾಸಿಸ್ ಬುಕನನ್, ಮೈಸೂರು, ಕೆನರಾ ಮತ್ತು ಮಲಬಾರ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಮದ್ರಾಸಿನಿಂದ ಒಂದು ಪಯಣ, (ಸಂ.1) ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಫ್ರಾದಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2021, ಪು. 107
7. ಶಿವಣ್ಣ, ಕೆ. ಎಸ್, ಪು. 1,2,63
8. ಶಿವಣ್ಣ, ಕೆ. ಎಸ್, ಪು. 1, ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ, ಎ, ಹಿನ್ನರಿ ಆಫ್ ದಿ ಒಡೆಯರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (1610–1748), ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು, 1996, ಪು. 160
9. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ. ಎ, ಪು. 163
10. ಚಂದ್ರಶೇಖರ್.ಎಸ್, ಸುರೇಂದ್ರ ರಾವ್.ಬಿ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು, ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಫ್ರಾದಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪು. 31
11. ಪ್ರಾಸಿಸ್ ಬುಕನನ್, ಪು. 108
12. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು,ಪು.31,ಬುಕನನ್,ಪು. 130
13. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ. ಎ, ಪು. 163

14. ಬುಕನನ್, ಪು. 144,146
15. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು, ಪು.31, ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ. ಎ, ಪು. 163
16. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾಮ್ ಬಿ. ಅನ್ನಲ್ಸ್ ಅಪ್ ದಿ ಮೈಸೂರ್ ರಾಯಲ್ ಫ್ಯಾಮಿಲಿ, (ಸಂ.1) ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮೈಸೂರು, ಪು.14
17. ಹಯವದನರಾವ್, ಸಿ, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್, (ಸಂ.1) ಪು. 70,71
18. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾಮ್ ಬಿ. ಅನ್ನಲ್ಸ್, ಪು. 91
19. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾಮ್ ಬಿ. ಅನ್ನಲ್ಸ್, ಪು.99, ಕೆ.ಎಸ್. ರಂಗಪ್ಪ, ಮೈಸೂರು ದರ್ಶನ,(ಸಂ.1)ಪು. 30
20. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾಮ್ ಬಿ. ಅನ್ನಲ್ಸ್, ಪು. 116, ಹಯವದನರಾವ್, ಸಿ, ಪು. 377
21. ಶಿವಣ್ಣ, ಕೆ. ಎಸ್, ಪು. 93
22. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾಮ್ ಬಿ. ಅನ್ನಲ್ಸ್, ಪು. 118,119
23. ಬುಕನನ್ , ಸಂ.2, ಪು. 197
24. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು, ಪು. 33